

भारत सरकार
विधी, न्याय व कंपनी मंत्रालय

सत्यमेव जयते

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९
(१९६९ चा अधिनियम क्रमांक १८)

(१५ मे, १९८६ रोजी अंमलात असल्याप्रमाणे)

महानिबंधक, जन्म-मृत्यु, गृह मंत्रालय,
भारत सरकार, नवी दिल्ली

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९

कलमांचा क्रम

प्रकरण १ ले

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नांव, विस्तार व प्रारंभ
२. व्याख्या व निर्वचन.

प्रकरण २ रे
नोंदणी आस्थापना

३. भारताचा महानिबंधक
४. मुख्य निबंधक
५. नोंदणी विभाग
६. जिल्हा निबंधक
७. निबंधक

प्रकरण ३ रे
जन्म मृत्यु यांची नोंदणी

८. जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी कोणत्या व्यक्तीने करणे आवश्यक.
९. मळयामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधातील विशेष उपबंध.
१०. जन्म मृत्यु यांचे वृत्त कळविण्याचे आणि मृत्यूचे कारण प्रमाणित करण्याचे विवक्षित व्यक्तीचे कर्तव्य.
११. माहितीदाराने नोंद पुस्तकात सही करावयाची.
१२. नोंदणीच्या नोंदीचे उतारे माहितीदारास द्यावयाचे.
१३. जन्म व मृत्यु याची उशिरा झालेली नोंदणी.
१४. बालकाच्या नावाची नोंदणी.
१५. जन्म मृत्यूच्या नोंद पुस्तकातील नोंद दुरुस्त किंवा रद्द करणे.

प्रकरण ४ थे
अभिलेख व आकडेवारी ठेवणे

१६. निबंधकांनी विहित नमुन्यात नोंदपुस्तके ठेवावयाची.
१७. जन्म मृत्यूची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे / शोधणे.
१८. नोंदणी कार्यालयांची पाहणी.

१९. निबंधकाने नियतकालिक प्रतिवेदने संकलनासाठी मुख्य निबंधकाकडे पाठवावयाची.

प्रकरण ५ वे
संकीर्ण

२०. भारताबाहेरील नागरिकांच्या जन्म-मृत्यूच्या नोंदणीसंबंधी विशेष उपबंध.
२१. जन्म आणि मृत्यु यासंबंधीची माहिती मिळविण्याची निबंधकाची शक्ती.
२२. निदेश देण्याची शक्ती.
२३. दंड
२४. गुन्हे आपसांत मिटविण्याची शक्ती.
२५. अभियोगास मंजूरी.
२६. निबंधक आणि उपनिबंधक यांना लोकसेवक मानावयाचे.
२७. शक्तीचे प्रत्यायोजन.
२८. सद्भावपूर्वक केलेल्या कार्याला संरक्षण.
२९. हा अधिनियम, १८८६ चा अधिनियम ६ याला न्युनकारी नसावयाचा.
३०. नियम करण्याची शक्ती.
३१. निरसन व व्यावृत्ती.
३२. अडचणीचे निवारण करण्याची शक्ती.

जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९

(१९६९ चा अधिनियम क्रमांक १८)

जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीचे विनियमन करण्याबाबत व त्याच्याशी निगडीत असलेल्या बाबीसंबंधी उपबंध करण्यासाठी अधिनियम

भारतीय गणराज्याच्या २० व्या वर्षी संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :

प्रकरण १ ले

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ : (१) या अधिनियमास जन्म आणि मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ असे म्हणता येईल.
(२) त्याचा विस्तार संपूर्ण भारतभर आहे.
(३) केंद्र शासन शासकिय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास तो राज्यामध्ये अंमलात येईल.

परंतु राज्याच्या निरनिराळ्या भागाकरिता निरनिराळे दिनांक नियत करता येतील.

२. व्याख्या व निर्वचन : (१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर -
(क) 'जन्म' या अर्थ, जिवंत अवस्थेतील जन्म किंवा मृतावस्थेतील जन्म असा आहे.
(ख) 'मृत्यु' याचा अर्थ, जिवंत अवस्थेतील जन्म झाल्यानंतर कोणत्याही वेळी जिवंतपणाची सर्व लक्षणे कायमची नाहीशी होणे असा आहे,.
(ग) 'गर्भमृत्यु' याचा अर्थ धारणगर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडण्यापूर्वी किंवा बाहेर काढण्यात येण्यापूर्वी जिवंतपणाच्या लक्षणाचा सर्वस्वी अभाव असणे असा आहे - मग गर्भारपणाचा अवधी कितीही असो,.
(घ) 'जिवंत अवस्थेतील जन्म' याचा अर्थ, जो धारणगर्भ मातेच्या उदरातून बाहेर पडल्यानंतर किंवा बाहेर काढण्यात आल्यानंतर श्वासोच्छ्वास करील किंवा जिवंतपणाचे अन्य कोणतेही लक्षण दर्शवील, असा धारणगर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडणे किंवा बाहेर काढणे असा आहे - मग गर्भारपणाचा अवधी कितीही असो,. आणि याप्रमाणे जन्मलेला प्रत्येक जीव हा जिवंत जन्मलेला असल्याचे समजण्यात येते.
(ड) 'विहीत' याचा अर्थ, या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांद्वारे विहीत केलेला असा आहे.

(च) 'राज्यशासन' याचा संघ राज्यक्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, त्याचा प्रशासक असा आहे.

(छ) 'मृतावस्थेतील जन्म' याचा अर्थ, ज्या बाबतीत धारणगर्भाचा गर्भवास निदान विहित गर्भवहन काळाइतका झालेला आहे त्याबाबतीत अशा जीवाचा गर्भमृत्यु असा आहे.

(२) एखाद्या क्षेत्रात अंमलात नसलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या या अधिनियमातील कोणत्याही उल्लेखाचा त्या क्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, त्या क्षेत्रामध्ये कोणताही समणरूप कायदा अंमलात असल्यास त्या कायद्याचा उल्लेख म्हणून लावण्यात येईल.

प्रकरण २ रे
नोंदणी आस्थापना

३. भारताचा महानिबंधक - (१) केंद्र शासनास शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे भारताचा महानिबंधक म्हणून ओळखल्या जायच्या व्यक्तीची नियुक्ती करता येईल.

(२) त्याचप्रमाणे महानिबंधकाची या अधिनियमाखालील जी कार्ये पार पाडण्याकरीता तो वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये महानिबंधकाचे अधिक्षण व निदेशण यांखाली पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ केंद्र शासनाला स्वतःस योग्य वाटतील अशा पदनामानिशी व अशा अन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करता येईल.

(३) महानिबंधक ज्या राज्यक्षेत्रावर या अधिनियमाचा विस्तार आहे अशा राज्यक्षेत्रातील जन्म मृत्यूंच्या नोंदणीसंबंधी सर्वसाधारण निदेश देऊ शकेल, आणि तो जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीच्या बाबतीत मुख्य निबंधकांच्या कार्यामध्ये समन्वय साधण्यासाठी व एकसूत्रता आणण्यासाठी उपाययोजना करील आणि उक्त राज्यक्षेत्रामधील या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसंबंधी चाललेल्या कामाबाबत केंद्र शासनास वार्षिक अहवाल सादर करील.

४. मुख्य निबंधक - (१) राज्य शासनास शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, राज्याकरिता मुख्यनिबंधकाची नियुक्ती करता येईल.

(२) त्याचप्रमाणे मुख्यनिबंधकाची या अधिनियमाखालील जी कार्ये पार पाडण्याकरिता तो वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये मुख्यनिबंधकाचे अधिक्षण व निदेशण यांखाली पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ राज्य शासनाला स्वतःस योग्य वाटतील अशा पदनामानिशी व अशा अन्य अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करता येईल.

(३) या अधिनियमाचे उपबंध आणि त्याखाली केलेले नियम व आदेश यांची, राज्य शासनाने काही निदेश दिलेले असल्यास त्याच्या अधिनतेने, अंमलबजावणी करण्यासाठी मुख्यनिबंधक हे राज्यातील मुख्यकार्यकारी प्राधिकरण असेल.

(४) मुख्यनिबंधक, नोंदणी पध्दती कार्यक्षम करण्यासाठी राज्यातील नोंदणीच्या कार्यामध्ये समन्वय साधण्याच्या, एकसूत्रता आणण्याच्या व त्यावर पर्यवेक्षण करण्याच्या दृष्टीने योग्य ते निदेश देऊन किंवा अन्यथा उपाययोजना करील आणि विहित करण्यात येईल अशा रितीने व अशा कालांतरागणिक, राज्यातील या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसंबंधीचा अहवाल तयार करून कलम १९, पोटकलम (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या आकडेवारी अहवालासह, राज्य शासनास सादर करील.

५. नोंदणी विभाग - राज्य शासनाला शासकिय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे राज्यातील क्षेत्राची, त्यास योग्य वाटेल अशा नोंदणी विभागांमध्ये विभागणी करता येईल आणि निरनिराळ्या नोंदणी विभागाकरीता निरनिराळे नियम करता येतील.

६. जिल्हा निबंधक - (१) राज्य शासनाला प्रत्येक महसुली जिल्हयासाठी जिल्हा निबंधकाची आणि आपणास योग्य वाटेल इतक्या अप्पर जिल्हा निबंधकांची नियुक्ती करता येईल, आणि जिल्हा निबंधकाची जी कार्ये पार पाडण्यास जिल्हा निबंधक त्यांना वेळोवेळी प्राधिकृत करील अशी कार्ये ते, जिल्हा निबंधकाचे सर्वसाधारण नियंत्रण व निदेशन यांच्या अधिनतेने पार पाडतील.

(२) जिल्हा निबंधक मुख्य निबंधकाच्या निदेशांच्या अधिनतेने, जिल्हयातील जन्म व मृत्यु यांच्या नोंदणीच्या कामाचे अधिक्षण करील आणि तो, या अधिनियमाचे उपबंध व मुख्य निबंधकाने या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ वेळोवेळी दिलेले आदेश यांची जिल्हयामध्ये अंमलबजावणी करण्यास जबाबदार असेल.

७. निबंधक - (१) राज्य शासनास नगरपालिका, पंचायत किंवा अन्य स्थानिक प्राधिकरण यांच्या अधिकारीतेतील क्षेत्र किंवा अन्य कोणतेही क्षेत्र किंवा त्यापैकी कोणतीही दोन किंवा अधिक क्षेत्रे मिळून झालेल्या प्रत्येक स्थानिक क्षेत्रासाठी निबंधकाची नियुक्ती करता येईल.

परंतु, राज्य शासनास नगरपालिका, पंचायत, अन्य स्थानिक प्राधिकरण यांच्या बाबतीत त्याचा कोणताही अधिकारी किंवा इतर कर्मचारी यांची नियुक्ती करता येईल.

(२) प्रत्येक निबंधक कलम ८ किंवा कलम ९ खाली त्याला देण्यात आलेल्या सर्व माहितीची नोंद त्या प्रयोजनार्थ ठेवण्यात आलेल्या नोंदवहीमध्ये फी किंवा मोबदला न घेता करील आणि तसेच आपल्या अधिकारीतेमध्ये होणारा प्रत्येक जन्म व मृत्यु याची स्वतःला काळजीपूर्वक माहिती करून घेण्याची आणि त्याचप्रमाणे नोंद करण्याची आवश्यकता असलेल्या तपशीलाबाबत खातरजमा करून त्याची नोंदणी करण्याची कार्यवाही राहिल.

(३) प्रत्येक निबंधकाचे तो ज्या स्थानिक क्षेत्रासाठी नियुक्त करण्यात आला असेल त्या क्षेत्रात एकेक कार्यालय असेल.

(४) प्रत्येक निबंधक हा मुख्य निबंधक निर्देशित करील अशा दिवशी व अशा वेळी जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी करण्याच्या प्रयोजनार्थ आपल्या कार्यालयात उपस्थित राहिल आणि आपले नाव व सोबत कोणत्या स्थानिक क्षेत्राकरीता निबंधक जन्म व मृत्यु म्हणून आपली नियुक्ती करण्यात आली आहे आणि कोणत्या दिवशी व कोणत्या वेळी आपण उपस्थित राहणार तो तपशील स्थानिक भाषेत नमूद करणारा फलक कार्यालयाच्या बाहेरच्या दरवाजावर ठळक जागी किंवा त्याच्या जवळपास लावण्याची व्यवस्था करील.

(५) मुख्य निबंधकाच्या पूर्वमान्यतेने निबंधकास उपनिबंधकाची नियुक्ती करून त्यांच्याकडे आपल्या अधिकारीतेतील विनिर्दिष्ट क्षेत्रांच्या संबंधातील आपल्या कोणत्याही किंवा सर्व शक्ती आणि कर्तव्ये सोपवता येतील.

प्रकरण ३ रे
जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी

८. जन्म व मृत्यु यांची नोंदणी कोणत्या व्यक्तींनी करणे आवश्यक -

(१) पुढील बाबतीत कलम १६, पोटकलम (१) खाली राज्य शासनाने विहित केलेल्या नमुन्यामध्ये नोंद करणे आवश्यक असलेल्या निरनिराळ्या तपशीलांची माहिती खाली विनिर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तींनी विहित करण्यात येईल अशा मुदतीत त्यांच्या उत्तम माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे तोंडी किंवा लेखी देणे किंवा देण्याची व्यवस्था करणे हे त्यांचे कर्तव्य असेल -

(क) खंड (ख) ते (ड) यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही जागेहून अन्य अशा निवासी किंवा निवासेतर गृहामध्ये होणारे जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात जो गृहप्रमुख किंवा त्या गृहात एकाहून अधिक परिवार रहात असल्यास जो परिवार प्रमुख त्या गृहात किंवा परिवारात तसा प्रमुख म्हणून ओळखण्यात येत असेल तो, आणि ज्या मुदतीत जन्म किंवा मृत्यु यांचे वृत्त कळवावयाचे असते त्या मुदतीत एखाद्या वेळी तो प्रमुख उपस्थित नसेल तर, गृहामध्ये उपस्थित असलेला त्या प्रमुखाचा सर्वात जवळचा नातेवाईक आणि अशा कोणत्याही व्यक्तींच्या अभावी उक्त कालावधीत तेथे उपस्थित असलेली सर्वात वयस्क अशी प्रौढ पुरुष व्यक्ती,

(ख) रुग्णालय, आरोग्य केंद्र, प्रसुति किंवा परिचर्या गृह किंवा अन्य तत्सम संस्था यामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात, प्रभारी वैद्यकिय अधिकारी किंवा या बाबतीत त्याने प्राधिकृत केलेली कोणतीही व्यक्ती,

(ग) तुरुंगातील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधात प्रभारी वैद्यकिय तुरुंगाधिकारी.

(घ) सराई, छत्र, वसतीगृह, धर्मशाळा, खाणावळ, निवासगृह, पांथशाळा, बराक, ताडीचे दुकान किंवा सार्वजनिक राबत्याची जागा यांच्या संबंधात त्या ठिकाणची प्रभारी व्यक्ती.

(ड) सार्वजनिक ठिकाणी परित्यक्त अवस्थेत आढळलेले नवजात अर्भक किंवा मृतदेह यांच्या संबंधात, खेडेगावाच्या बाबतीत मुखिया किंवा अन्य तत्सम अधिकारी आणि इतरत्र पोलिस ठाण्याचा प्रभारी अधिकारी,

परंतु ज्या व्यक्तीला असे अर्भक किंवा मृतदेह आढळून येईल, किंवा जिच्या ताब्यात असे अर्भक किंवा मृतदेह देण्यात येईल ती व्यक्ती, पुर्वोक्त अशा मुखियाला किंवा अधिकाऱ्याला ती गोष्ट कळवील.

(च) अन्य कोणत्याही जागेच्या संबंधात, विहित करण्यात येईल अशी व्यक्ती

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, नोंदणी विभागातील प्रचलित परिस्थिती लक्षात घेऊन, राज्य शासन आदेशाद्वारे, पोटकलम (१) च्या खंड (क) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या गृहात झालेले जन्म व मृत्यु संबंधातील माहिती त्या खंडात विनिर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तींच्या ऐवजी त्या आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा मुदतीपुरते या बाबतीत राज्य

शासनाकडून पदनामाने विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने द्यावी किंवा देण्याची व्यवस्था करावी असे फर्मावू शकेल.

९. मळयामधील जन्म व मृत्यु यांच्या संबंधातील विशेष उपबंध -

मळयामध्ये झालेले जन्म व मृत्यु यांच्या बाबतीत, मळयाचा देखरेखदार कलम ८ मध्ये निर्दिष्ट केलेली माहिती निबंधकाला देईल किंवा देण्याची व्यवस्था करील,

परंतु, कलम ८, पोटकलम(१), खंड(क) ते (च) यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या व्यक्ती आवश्यक तो तपशील मळयाच्या देखरेखदाराला पुरवतील.

स्पष्टीकरण - या कलमात 'मळा' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, किमान ४ हेक्टर इतक्या व्याप्तीची जी जमीन चहा, कॉफी, मिरे, रबर, वेलदोडा, सिकोना किंवा राज्य शासन शासकीय राज्यपत्रातील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील अशी अन्य उत्पन्ने काढण्यासाठी तयार केली जाते किंवा जिच्यामध्ये ती उत्पन्ने प्रत्यक्षात काढली जातात अशी कोणतीही जमीन असा आहे, आणि 'मळयाचा देखरेखदार' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, मळयातील कामगार व काम यावर हुकूमत किंवा देखरेख असलेली व्यक्ती असा आहे - मग ती व्यवस्थापक किंवा देखरेखदार म्हणून किंवा अन्य कोणत्याही नावाने ओळखली जावी.

१०. जन्म व मृत्यु यांचे वृत्त कळविण्याचे आणि मृत्युचे कारण प्रमाणित करण्याचे विवक्षित व्यक्तींचे कर्तव्य - (१) (एक) जन्माच्या किंवा मृत्यूचे वेळची प्रसाविका किंवा अन्य कोणताही वैद्यकिय किंवा आरोग्य उपचारक,

(दोन) मृतदेहाची विल्हेवाट लावण्यासाठी राखून ठेवण्यात आलेल्या जागेचा रक्षक किंवा मालक किंवा अशा ठिकाणी उपस्थित राहण्यास स्थानिक प्राधिकरणाने जिला आवश्यक केले असेल अशी कोणतीही व्यक्ती, किंवा

(तीन) राज्य शासन याबाबतीत जी व्यक्ती तिच्या पदनामाने विनिर्दिष्ट करील अशी अन्य कोणतीही व्यक्ती,

यांनी ज्या जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या किंवा दोन्हीच्या वेळी तेथील व्यवस्था सांभाळली किंवा ते हजर राहिले अथवा विहित करण्यात येईल अशा क्षेत्रांमध्ये जो घडून आला असा प्रत्येक जन्म किंवा मृत्यु किंवा दोन्ही यांचे वृत्त विहित करण्यात येईल अशा मुदतीत व अशा रितीने निबंधकाला कळविणे हे त्यांचे कर्तव्य असेल.

(२) कोणत्याही क्षेत्रात राज्य शासन, विहित करण्यात येईल अशा व्यक्तीकडून व अशा नमुन्यात निबंधकाने मृत्यूच्या कारणाचे प्रमाणपत्र घ्यावे, असे त्या क्षेत्रात उपलब्ध असलेल्याच्या याबाबतच्या सोयी विचारात घेऊन आवश्यक करू शकेल.

(३) ज्या व्यक्तीच्या शेवटच्या आजारात वैद्यक व्यावसायिने तिच्यावर उपचार केले होते अशी कोणतीही व्यक्ती मृत्यु पावल्यास त्या प्रसंगी तिच्या, मृत्यूच्या कारणाचे प्रमाणपत्र घ्यावे असे पोटकलम (२) खाली राज्य शासनाने आवश्यक केले असेल तेथे, तो वैद्यक व्यावसायी त्या

व्यक्तीच्या मृत्युनंतर ताबडतोब, या अधिनियमाखाली आवश्यक करण्यात आलेल्या व्यक्तीस, कोणतीही फी न आकारता, विहित नमुन्यात आपल्या उत्तम माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे मृत्युचे कारण नमूद करणारे प्रमाणपत्र देईल, आणि असे प्रमाणपत्र मिळवून अशी व्यक्ती या अधिनियमान्वये आवश्यक केल्याप्रमाणे, मृत्यु संबंधातील माहिती देतेवेळी ते निबंधकाकडे सुपुर्द करील.

११. माहितीदाराने नोंद पुस्तकात सही करावयाची - या अधिनियमाखाली आवश्यक केल्याप्रमाणे, जिने निबंधकास कोणतीही तोंडी माहिती दिली असेल अशी प्रत्येक व्यक्ती, याबाबतीत ठेवलेल्या नोंद पुस्तकात आपले नाव, वर्णन व राहण्याचे ठिकाण लिहील, आणि जर तिला लिहीता येत नसेल तर, अशा बाबतीत नोंद पुस्तकात तिचे नाव, वर्णन व राहण्याचे ठिकाण हा तपशील निबंधकाने भरल्यानंतर त्यासमोर ती अंगठ्याचा ठसा उमटवील.

१२. नोंदणीच्या नोंदीचे उतारे माहितीदारास दयावयाचे - जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी पूर्ण होताच, निबंधक कलम ८ किंवा कलम ९ खाली ज्या व्यक्तीने माहिती दिली असेल तिला, नोंद पुस्तकातून अशा जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या संबंधातील विहित तपशीलाचा उतारा आपल्या सहिनीशी विनामूल्य देईल.

१३. जन्म व मृत्यु यांची उशिरा झालेली नोंदणी - (१) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती त्याकरीता विनिर्दिष्ट केलेला कालावधी संपल्यानंतर, पण तो घडल्यापासून ३० दिवसांच्या आत देण्यात आली असेल त्याची नोंदणी, विहित करण्यात येईल अशी विलंब फी भरण्यात आल्यावर करण्यात येईल.

(२) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती तो घडल्यानंतर ३० दिवसानंतर इतक्या उशिराने, पण एक वर्षाच्या आत निबंधकास देण्यात आली असेल त्याची नोंदणी, विहित प्राधिकरणाच्या लेखी परवानगीने व विहित फी भरण्यात आल्यावर किंवा आणि लेख प्रमाणक किंवा याबाबतीत राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणताही अधिकारी यांच्यासमोर केलेला प्रतिज्ञालेख सादर करण्यात आल्यावरच करण्यात येईल.

(३) ज्या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची माहिती, तो घडल्यानंतर एक वर्षाच्या आत नोंदणी करण्यात आली नसेल त्याची नोंदणी जन्माचा किंवा मृत्यूचा तपशील बरोबर असल्याची खातरजमा करून पाहिल्यानंतर प्रथम वर्ग दंडाधिकारी किंवा इलाका शहर दंडाधिकारी याने दिलेल्या आदेशावरून आणि विहित फी भरण्यात आल्यावरच करण्यात येईल.

(४) एखादी व्यक्ती कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी तीसाठी विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत करण्यास चुकल्याबद्दल तिच्या विरुद्ध जी कोणतीही कारवाई करण्यात येईल तिला या कलमाच्या उपबंधामुळे बाधा येणार नाही आणि अशी कोणतीही कारवाई प्रलंबीत असताना अशा कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंदणी करता येईल.

१४. बालकाच्या नावाची नोंदणी - जेथे कोणत्याही बालकाच्या जन्माची त्याच्या नावाशिवाय नोंदणी करण्यात आली असेल तेथे, अशा बालकाच्या आई वा बाप किंवा पालक बालकाच्या नावासंबंधातील माहिती निबंधकास विहित कालावधीत तोंडी किंवा लेखी कळवेल

आणि तदनंतर निबंधक अशा नावाची नोंद पुस्तकांत नोंद करील आणि अशा नोंदीसमोर अद्याक्षरी करुन दिनांक घालील.

१५. जन्म मृत्यूच्या नोंदवहीतील नोंद दुरुस्त किंवा रद्द करणे - निबंधकाने या अधिनियमाखाली ठेवलेल्या कोणत्याही नोंद पुस्तकातील जन्माची किंवा मृत्यूची कोणतीही नोंद प्रारूप किंवा आशय या दृष्टीने चुकीचे आहे, किंवा ती कपटाने किंवा अयोग्य रितीने करण्यात आली आहे असे, निबंधकाची खात्री होईल अशारितीने शाबीत करण्यात आले तर, कोणत्या शर्तीवर व कोणत्या परिस्थितीत अशा नोंदी दुरुस्त किंवा रद्द करता येतील त्यासंबंधी राज्य शासन करील अशा नियमाच्या अधिनतेने, निबंधकास मुळ नोंदीत कोणताही फेर बदल न करता समासात योग्य ती नोंद करुन ती चुक दुरुस्त करता येईल किंवा नोंद रद्द करता येईल आणि तो समासातील नोंदीजवळ स्वाक्षरी करुन त्याच्या जोडीला त्यावर दुरुस्तीचा किंवा रद्द केल्याचा दिनांक घालील.

प्रकरण ४

अभिलेख व आकडेवारी ठेवणे

१६. निबंधकांनी विहित नमुन्यात नोंद पुस्तके ठेवावयाची -

(१) प्रत्येक निबंधक, तो ज्याच्या संबंधात अधिकारतेचा वापर करित असेल त्या नोंदणी क्षेत्राकरीता किंवा त्याच्या कोणत्याही भागाकरीता विहित नमुन्यात जन्म मृत्यूचे नोंदपुस्तकात ठेवील.

(२).मुख्य निबंधक, वेळोवेळी विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यानुसार व अनुदेशानुसार,जन्म व मृत्यू यांच्या नोंदी करण्यासाठी पुरेशा नोंदवहया छापण्याची व पुरवण्याची व्यवस्था करील,आणि अशा नमुन्यांची स्थानिक भाषेतील एकेक प्रत प्रत्येक निबंधकाच्या कार्यालयाच्या बाहेरच्या दरवाजावरील किंवा जवळील एखाद्या ठळक ठिकाणी लावण्यात येईल.

१७. जन्म मृत्यूंची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे -

(१).फी व टपालहशील देण्यासंबंधीच्या नियमांत सुद्धा, राज्य शासनाने याबाबतीत केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या अधिनतेने, कोणत्याही व्यक्तीला.

(क) जन्ममृत्यूच्या नोंदपुस्तकातील कोणत्याही नोंदीची निबंधकाकरवी तपासणी करवता येईल आणि

(ख) अशा नोंद पुस्तकातून कोणत्याही जन्माच्या किंवा मृत्यूच्या संबंधातील उतारा मिळवता येईल.

परंतु, कोणत्याही मृत्यूच्या संबंधी कोणत्याही व्यक्तीस दिलेल्या कोणत्याही उता-यावरून, नोंद पुस्तकात नमूद केला तसा मृत्यूच्या कारणासंबंधीचा तपशील उघड होता कामा नये.

(२). या कलमाखाली दिलेले सर्व उतारे, निबंधक किंवा भारतीय पुरावा अधिनियम १८७२ (१८७२ चा १) कलम ७६ मध्ये उपबंधित केल्याप्रमाणे असे उतारे देण्यास राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणाताही अधिकारी यांच्याकडून प्रमाणित करण्यांत येतील आणि ती नोंद ज्याच्याशी संबंधित असेल तो जन्म किंवा मृत्यू या बाबतच्या शाबीतीसाठी ते पुराव्यात स्वीकारह असतील.

१८. नोंदणी कार्यालयाची पाहणी - जिल्हा निबंधक विनिर्दिष्ट करील अशा पद्धतीने आणि अशा प्राधिकरणाकडून नोंदणी कार्यालयाची पाहणी केली जाईल आणि त्यामध्ये ठेवलेल्या नोंद पुस्तकांची तपासणी केली जाईल.

१९. निबंधकांनी नियतकालीक प्रतिवेदने संकलनासाठी मुख्य निबंधकाकडे पाठवायाची -

(१) प्रत्येक निबंधक, त्याने ठेवलेल्या नोंद पुस्तकातील जन्म मृत्यूच्या नोंदीसंबंधीचे प्रतिवेदन विहित केले जाईल अशा कालांतरागणिक आणि अशा नमुन्यात मुख्य निबंधकाकडे किंवा त्यानं विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अधिका-याकडे पाठविल.

(२) मुख्य निबंधक हा निबंधकांनी सादर केलेल्या प्रतिवेदनामधील माहितीचे संकलन करवील आणि त्या वर्षातील नोंदणी केलेले जन्म व मृत्यु या संबंधिचा आकडेवार अहवाल, विहित केले जाईल अशा कालांतरागणिक आणि अशा नमुन्यात जनतेच्या माहितीसाठी प्रकाशित करील.

प्रकरण ५ वे

संकीर्ण

२०. भारताबाहेरील नागरीकांच्या जन्म मृत्यूच्या नोंदणीसंबंधी विशेष उपबंध :

- (१) याबाबतीत केंद्र शासन करील अशा नियमांच्या अधिनतेने, महानिबंधक, "नागरीकत्व अधिनियम १९५५" (१९५५ चा ५७) याखाली भारतीय कॉन्सुलेटमधील नागरीकांच्या नोंदणीसंबंधी केलेल्या नियमांखाली त्याला मिळालेल्या, भारताबाहेरील भारतीय नागरीकांच्या जन्म-मृत्यू संबंधीच्या माहितीची नोंदणी करवील आणि अशी प्रत्येक नोंदणी या अधिनियमाखाली रीतसर केली असल्याचेही मानण्यात येईल.
- (२) भारताबाहेर जन्मलेल्या ज्या बालकासंबंधी पोटकलम (१) मध्ये उपबंधित केल्याप्रमाणे माहिती मिळालेली नाही अशा कोणत्याही बालकाच्या बाबतीत जर त्याचे पालक भारतात स्थायिक होण्याच्या हेतूने भारतात परत आले तर बालकाचे भारतात आगमन झाल्याच्या दिनांकापासून ६० दिवसांत कधीही त्यांना, जणू काही ते बालक भारतात जन्मले असावे त्याप्रमाणे त्याचरितीने या अधिनियमाखाली या बालकाच्या जन्माची नोंदणी करून घेता येईल आणि कलम १३ मधील उपबंध पुर्वोक्त साठ दिवसांचा कालावधी संपल्यानंतर अशा बालकाच्या जन्माच्या बाबतीत लागू होतील.

२१. जन्म किंवा मृत्यू यासंबंधीचे माहिती मिळविण्याची निबंधकाची शक्ती : निबंधक कोणत्याही व्यक्तीला, ती जेथे रहात असेल त्या स्थानिक भागातील एखादा जन्म किंवा मृत्यू यांच्या संबंधात तिला ज्ञात असलेली कोणतीही माहिती सादर करण्यास तोंडी किंवा लेखी आज्ञा करू शकेल आणि ती व्यक्ती अशा आज्ञेचे पालन करण्यास बांधलेली असेल.

२२. निदेश देण्याची शक्ती : केंद्र शासन, या अधिनियमाचे किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाचे किंवा आदेशाचे कोणतेही उपबंध यांच्या राज्यात अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक वाटतील असे निदेश कोणत्याही राज्य शासनाला देऊ शकेल.

२३. दंड : (१) जर कोणत्याही व्यक्ती -

(क) कलम ८ आणि ९ च्या कोणत्याही उपबंधाखाली जी माहिती देणे ही तिचे कर्तव्य असेल अशी कोणतीही माहिती देण्यास वाजवी कारणाशिवाय चुकेल, किंवा

(ख) जो तपशील माहिती असणे व नोंदवणे आवश्यक आहे अशा तपशीलापैकी कोणत्याही बाबीसंबंधीची जी माहिती खोटी असल्याचे स्वतःला माहित आहे किंवा तसे ती स्वतः समजते ती माहिती जन्म मृत्यूच्या नोंदपुस्तकात समाविष्ट करण्यासाठी देईल किंवा देववील, किंवा

(ग) कलम ११ द्वारे आवश्यक केल्याप्रमाणे नोंदपुस्तकात आपले नांव, वर्णन आणि राहण्याचे ठिकाण लिहिण्यास किंवा अंगठ्याचा ठसा उमटविण्यास नकार देईल, तर ती ५० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(२) जो कोणताही निबंधक किंवा उप निबंधक, त्याच्या अधिकारीतेत घडणा-या कोणत्याही जन्माची किंवा मृत्यूची नोंद करण्याबाबत किंवा कलम १९ च्या पोटकलम (१) द्वारे आवश्यक केलेली कोणतीही प्रतिवेदने सादर करण्याबाबत वाजवी कारणाशिवाय उपेक्षा करील किंवा नकार देईल तो, ५० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(३) जो कोणताही वैद्यक व्यावसायी, कलम १० च्या पोटकलम (३) खाली प्रमाणपत्र देण्याबाबत उपेक्षा करील किंवा नकार देईल तो आणि जी व्यक्ती असे प्रमाणपत्र सुपूर्द करण्याबाबत उपेक्षा करील किंवा नकार देईल ती व्यक्ती, ५० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(४) या अधिनियमाच्या ज्या कोणत्याही उपबंधाच्या व्यक्तीक्रमाणाबद्दल या कलमामध्ये कोणत्याही दंडाचा उपबंध केलेला नाही अशा उपबंधाचे जी व्यक्ती वाजवी कारणाशिवाय व्यक्तीक्रमण करील ती व्यक्ती, १० रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(५) "फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १८९८" (१८९८ चा ५) या मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या कलमाखाली कोणत्याही गुन्ह्याची दंडाधिकाऱ्याकडून संक्षिप्तरित्या संपरीक्षा केली जाईल.

२४. गुन्हे आपसात मिटविण्याची शक्ती - (१) विहित करण्यात येतील अशा शर्तीच्या अधिनतेने, याबाबत सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे मुख्यनिबंधकाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला या अधिनियमाखाली फौजदारी कार्यवाही सुरु करण्यापूर्वी किंवा सुरु केल्यानंतर, ज्या व्यक्तीने या अधिनियमाखालील गुन्हा केला आहे किंवा केला असल्याचा वाजवी संशय आहे त्या व्यक्तीकडून तडजोड म्हणून जास्तीत जास्त ५० रुपये इतकी रक्कम स्वीकारता येईल.

(२) अशी रक्कम भरण्यात आल्यानंतर, अशा व्यक्तीला विनादोषारोप सोडण्यात येईल आणि तिच्या विरुद्ध अशा गुन्ह्याच्या संबंधात पुढील कार्यवाही केली जाणार नाही.

२५. अभियोगास मंजूरी - या अधिनियमाखाली शिक्षेस पात्र असलेल्या कोणत्याही गुन्ह्याबद्दल कोणताही अभियोग या बाबतीत मुख्य निबंधकाने दिलेल्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याखेरीज कोणताही सुरु करता येणार नाही.

२६. निबंधक आणि उपनिबंधक यांना लोकसेवक मानावयाचे - सर्व निबंधक आणि उपनिबंधक, ते या अधिनियमाच्या उपबंधाना किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांना किंवा आदेशांना अनुसरून कार्य करीत असतांना किंवा तसे करण्याचे अभिप्रेत असताना "भारतीय दंडसंहिता, १८६०" (१८६० चा ४५) - कलम २१ च्या अर्थानुसार लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

२७. शक्तीचे प्रत्यायोजन - राज्य शासन शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे असा निदेश देऊ शकेल की, या अधिनियमाखाली (कलम ३० खाली) नियम करण्याची शक्ती खेरीज करुन किंवा त्याअन्वये केलेल्या नियमांखाली त्याने वापरण्यायोग्य अशी कोणतीही शक्ती, निदेशामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे राज्य शासनाला दुय्यम असणाऱ्या अशा अधिका-याला किंवा प्राधिकारणालाही वापरता येईल.

२८. सद्भावपूर्वक केलेल्या कारवाईल संरक्षण - (१) या अधिनियमाला किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाला किंवा आदेशाला अनुसरून सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे योजलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल शासन, महानिबंधक, कोणताही निबंधक किंवा या अधिनियमाखाली कोणतीही शक्ती वापरणारी किंवा कोणतेही कर्तव्य पार पाडणारी कोणतीही व्यक्ती यांच्याविरुद्ध दावा, अभियोग किंवा अन्य वैध कार्यवाही होऊ शकणार नाही.

(२) या अधिनियमाला किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाला किंवा आदेशाला अनुसरून सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करावयाचे योजलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे घडलेल्या किंवा घडण्याचा संभव असलेल्या कोणत्याही नुकसानाबद्दल शासनाविरुद्ध दावा किंवा अन्य वैध कार्यवाही होऊ शकणार नाही.

२९. हा अधिनियम १८८६ चा अधिनियम ६ याला न्यूनकारी नसावयाचा - या अधिनियमातील कोणतीही गोष्ट 'जन्म, मृत्यु किंवा विवाह नोंदणी अधिनियम १८८६' च्या उपबंधांना न्यूनकारी आहे. असा तिचा अर्थ लावला जाणार नाही.

३०. नियम करण्याची शक्ती - (१) राज्यशासनाला या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी केंद्र शासनाच्या मान्यतेने शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियम करता येतील.

(२) विशेषतः आणि पूर्वगामी उपबंधाच्या व्यापकतेला बाध न येता, अशा नियमांमध्ये पुढील गोष्टींसाठी उपबंध करता येतील.

क) या अधिनियमाखाली ठेवावयाच्या जन्म मृत्यु नोंद पुस्तकांचे नमुने.

ख) कलम ८ खाली निबंधकाला किती कालावधीत व कोणत्या रितीने माहिती द्यावयाची.

ग) कलम १० च्या पोटकलम (१) खाली जन्ममृत्यूची वार्ता किती कालावधीत व कोणत्या रितीने कळविली जाईल.

घ) मृत्यूच्या कारणाबाबतचे प्रमाणपत्र कोणत्या व्यक्तीकडून आणि कोणत्या नमुन्यात मिळवले जाईल.

ड) कलम १२ खाली ज्यातील उतारा देता येईल तो तपशील,

च) कलम १३ च्या पोटकलम (२) खाली जन्म किंवा मृत्यू यांच्या नोंदीसाठी कोणते प्राधिकरण परवानगी देऊ शकेल.

छ) कलम १३ खाली करावयाच्या नोंदणीसाठी द्यावी लागणारी फी.

ज) कलम ४ च्या पोटकलम (४) खाली मुख्यनिबंधकाने अहवाल सादर करणे.

झ) जन्ममृत्यूंची नोंद पुस्तके तपासून पाहणे आणि अशा तपासणीसाठी आणि नोंद पुस्तकातून उतारे दिल्याबद्दल द्यावी लागणारी फी,

य) कलम १९ खाली प्रतिवेदने आणि आकडेवार अहवाल कोणत्या नमुन्यात व किती कालांतरागणिक सादर करून प्रकाशित केले जातील,

ट) निबंधकांनी ठेवलेल्या नोंद पुस्तकाची आणि अन्य अभिलेखांची अभिरक्षा, ते हजर करणे आणि त्यांचे हस्तांतरण करणे.

ठ) जन्म-मृत्यू नोंदपुस्तकांमधील चुकांची दुरुस्ती करणे आणि नोंदी रद्दबातल करणे.

ड) जी बाब विहित करावयाची आहे किंवा करता येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

** ३) या अधिनियमांतर्गत तयार केलेला प्रत्येक नियम तयार होताच राज्य शासनाचे विधीमंडळा समोर मांडण्यात येईल. (** सन १९८६ च्या अधिनियम क्र.४ अन्वये दिनांक १५/५/१९८६ पासून लागू)

३१. निरसन व व्यावृत्ती - (१) कलम २९ च्या उपबंधाच्या अधिनतेने, हा अधिनियम कोणत्याही राज्यांमध्ये किंवा त्याच्या भागामध्ये अंमलात आल्याच्या दिनांकी व तेव्हापासून या अधिनियमाच्या व्याप्तीत येणाऱ्या बाबींशी संबंधित असेल तेवढा तेथे अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याचा भाग, अशा राज्यांमध्ये किंवा, प्रकरण परत्व, त्याच्या भागामध्ये निरसित ठरेल.

(२) असे निरसन झाले तरी, अशा कोणत्याही कायद्याखाली केलेली कोणतीही गोष्ट किंवा केलेली कोणतीही कारवाई (दिलेला कोणताही अनुदेश किंवा निदेश, काढलेला कोणताही विनियम किंवा नियम किंवा आदेश या सुद्धा) या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत नसेल तेथवर जणू काही अशी गोष्ट किंवा अशी कारवाई करण्याच्या वेळी पुर्वोक्त उपबंध अंमलात होते त्याप्रमाणे ती त्याखाली केली असल्याचे मानण्यात येईल, आणि ती गोष्ट किंवा कारवाई या

अधिनियमाखाली केलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे किंवा कारवाईमुळे ती निष्प्रभावी होईपर्यंत अंमलात राहिल.

३२. अडचणीचे निवारण करण्याची शक्ती - या अधिनियमाच्या उपबंधाची एखाद्या राज्यात अंमलबजावणी करताना एखाद्या क्षेत्राला ते लागू करण्याबाबत एखादी अडचण उदभवली तर, राज्य शासन केंद्र शासनाच्या मान्यतेने आदेशाद्वारे अडचणीच्या निवारणार्थ त्याला आवश्यक किंवा उचित वाटतील असे, या अधिनियमाच्या उपबंधाशी विसंगत नसलेले उपबंध करू शकेल किंवा असे निदेश देऊ शकेल.

पंरतु, राज्यातील कोणत्याही क्षेत्रासंबंधी या कलमाखाली कोणताही आदेश त्या क्षेत्रात हा अधिनियम अंमलात येईल त्या दिनांकापासून २ वर्षे संपल्यानंतर काढण्यात येणार नाही.